

PAPER DETAILS

TITLE: 1923 - 1945 YILLARI ARASINDA GERÇEKLESEN DIS GÖÇLER

AUTHORS: Sebnem OGUZ UZUNER

PAGES: 51-66

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2033218>

1923 – 1945 YILLARI ARASINDA GERÇEKLEŞEN DIŞ GÖÇLER

Şebnem OĞUZ UZUNER*

Özet

İnsanlık tarihi ile birlikte başlayan göç hareketi, en genel tanımı ile insanın, varoluşundan itibaren birçok nedenden dolayı yaşadığı yerden, gönüllü ya da zorunlu, kısa ya da uzun süreli olarak ayrılmış, başka bir yere gitmiş olmasıdır. Anadolu toprakları, tarih boyunca büyüklü küçüklü göç hareketlerine zaman zaman yol olmuş, zaman zaman da bu göçlerin ev sahipliğini yapmıştır. Göçlerle medeniyetler yıkılmış, yenileri yükselmiştir. Aynı zamanda kültürler, diller değişmiş ve birbirlerinden etkilenerek kimi zaman zenginleşmiş, kimi zaman da asimile olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, Cumhuriyet dönemine kadar birçok göçün yaşandığı Anadolu'nun, kültürel gelişimi de birbirinden farklı toplulukların bir arada yaşayabilme kabiliyetleri sayesinde gerçekleşmiştir. 1923'de Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihten itibaren günümüze kadar Türkiye'ye farklı ülkelerden gelen, göçmen, mübadil ve sığınanlar, hükümetlerin, hem idari hem de ekonomik bakımdan, gündeminin önemli konuları içinde yer almışlardır. Bu çalışmanın sınırlarını belirleyen 1923 – 1945 yılları arasında 174.999 kişinin göç ettiği tespit edilmiştir. Söz konusu dönemde, Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya, Yunanistan'dan Türkiye'ye yapılan göçlerin nedenleri, göç edilen ülkelerdeki hayat koşulları, Türkiye Cumhuriyeti'nin konu ile ilgili aldığı tedbirler, uyguladığı politika ile göçmenlerin yaşadıkları sorunlar incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Balkanlar, Göç politikaları

EXTERNAL EMIGRATIONS BETWEEN 1923 - 1940

Abstract

Started with the history of humanity, the migration movement, in its most general definition, is the voluntary or compulsory, short or long-term departure of a person from the place where they lived for many reasons, and having been moved to another place.

Throughout history, the lands of Anatolia have occasionally been the passageway of migration movements, both large and small; from time to time, it has become the host land of those migrations. Civilizations had collapsed due to migrations, and new ones rose in their places. At the same time, cultures, languages have changed and by being influenced by each other, sometimes they were enriched and sometimes

* Dr. Araştırmacı, sebnemoguz@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5147-6728
(Makale Gönderim Tarihi: 18.10.2021-Makale Kabul Tarihi: 09.12.2021)
DOI: <https://doi.org/10.53440/bad.1011417>

assimilated. Having had experienced many migrations from the establishment of the Ottoman Empire to the Republic period, the cultural development of Anatolia has been able to flourish thanks to the ability of different communities to live together. Since the proclamation of the Republic in 1923, immigrants, refugees and asylum seekers from different countries to Turkey have been among the important issues of the agenda of governments, both in administrative and economic terms. It was determined 174.999 people migrated between 1923 – 1945 years which sets the parameters of this study. In this study, the reasons for emigration from Bulgaria, Yugoslavia, Romania, Greece to Turkey, the living conditions in the countries of emigration, the measures taken by the Republic of Turkey, and the policies implemented, as well as the problems encountered by immigrants were attempted to be examined.

Keywords: Migration, The Balkans, Immigration Policies

Giriş

Göç özü itibari ile kişinin ya da toplumun yaşadığı topraklardan alışkanlıklarından, hayat tarzından, sosyal çevresinden, geleneklerinden kopup hiç tanımadığı başka coğrafyalarda kendisine hayat kurmaya çabalaması bakımından değerlendirildiğinde ciddi bir insanlık dramıdır. Bununla birlikte göç insanlığın bir gerçeğidir. Göç ne bir dönem ile ne de bir topluluk ile sınırlı kalmıştır. Tarih boyunca insanlar siyasi, dini, ırksal, ekonomik, kültürel ya da hukuksal birçok farklı nedenden dolayı göç etmek zorunda kalmıştır.¹ Tarihte ilk büyük kitlesel göç hareketi 4.YY ortalarında meydana gelen, Çin Devletleri'nin egemenliğinden kurtulmak isteyenlerin Batı'ya doğru ilerleyerek bugünkü Avrupa Devletleri'nin temelini oluşturduğu Kavimler göçüdür.² Tarihteki ilk göçlerin en temelinde yiyecek temin etme ihtiyacı vardır. Daha sonraları gelişen ve değişen koşullar nedeni ile göçler fiziki, siyasi, tarihî, askerî, sosyo-ekonomik, kültürel ve çevresel faktörlerin etkisi ile devam etmiştir. Her büyük göç hareketinin sonucunda sosyal, fiziksel, siyasal ve ekonomik değişikliklerin olması kaçınılmazdır. Bu değişiklikler hem göç edilen yeni yerleşim yerlerinde hem de terk edilen yaşam alanlarında yaşanır.³ Gidilen yere göre göçler iç ve dış olmak üzere ikiye ayrılır. Her ikisinin de nedenleri ve sonuçları birbirinden farklıdır.⁴ Biz bu çalışmada 1923 ile 1945 yılları arasında Balkanlar'dan yapılan dış göçler üzerinde duracağız.

1 Ali Çağlar, Türkiye'de Sığınmacılar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011, s.157.

2 Taşkın Deniz, "Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye", The Journal Of The Turkish Socail Research, S.181, 2014, s.180.

3 Abdurrahman Yılmaz, "Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri", Turkish Studies, C. IX, S.2, 2014, s. 1691.

4 Fuat Güllüoğlu, "Göç Olgusunun Ekonomi-Politiki ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme", Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.II, S.4, 2012, s.56.

Dış göçleri, mübadele göçleri, beyin göçü, işçi göçleri, doğal afetlerin neden olduğu göçler olarak sınıflandırabiliriz. İnsanları göçe iten sebepler ise zorunlu ve gönüllü göçler olarak genellenebilir. Savaşlar ve sınır değişiklikleri, etnik baskılar, salgın hastalıklar, doğal afetler gibi nedenler zorunlu göçün temelini oluştururken, eğitim görmek, iş bulmak, yeni ve farklı bir hayat kurma isteği gönüllü göçlerin nedenleri arasındadır.⁵

1923 – 1945 Yılları Arası Göç Hareketleri

Cumhuriyet dönemi göçleri Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar'ı kapsamına rağmen, Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki ekonomik ve sosyal çöküntüler ile toprak kayıpları sonucu en büyük göç hareketi Cumhuriyetin ilk yıllarında Balkanlar'dan olmuştur. Bu durumda, Millî Mücadele sonrası yeniden belirlenen sınırlar ve Osmanlı Devleti'nin varlığının sona ermesi ile terk ettiğimiz topraklarda yeni kurulan ulus devletlerin azınlık politikalarının etkili olduğu kanısındayız.

Bulgaristan'dan Yapılan Göçler

Bulgaristan'dan, Türkiye'ye göçler Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da devam etmiştir. Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılından itibaren Bulgaristan Hükümeti'nin, Türkler üzerinde artan baskılarının bu bölgeden gerçekleşen göçlerin en önemli nedeni olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk senelerde gerçekleşen bu göçü düzenlemek için, 18 Ekim 1925'de Ankara'da Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi imzalandı. Bu sözleşmeye göre; Bulgaristan'da yaşayan Türklerin gönüllü göçleri engellenmeyecek, göçmenler taşınabilen mal ve hayvanlarını yanlarında getirebildikleri gibi taşınmaz mallarını da istedikleri bedel ve şartlar ile satabileceklerdi. Bu antlaşma sayesinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye yapılan göçler belirli bir düzene tabii olmuş ve yılda ortalama 10.000 kişi göç etmiştir.⁶

19 Mayıs 1934'e gelindiğinde Bulgaristan'da tutucu ve askeri faşist grupların düzenledikleri darbe ile parlamenter yönetim şekli ortadan kaldırılarak, yerine monarşi faşist diktatörlüğü kuruldu. Darbeden hemen sonra iktidara gelen faşist eğilimli hükümet Bulgaristan'ın ilk anayasası olan ve

5 Enver Günay, Dilek Atılgan ve Emine Serin, "Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. VII, S. 2, 2017, s. 44.

6 Yusuf Sarımay, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankaraya Yapılan Göçler (1923 – 1990), Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XXVII, S.80, 2011, s.357.

1879'da yürürlüğe giren Tırnova Anayasası'nı kaldırdı. Halk Meclisi'ni dağıttı, tüm partileri, siyasi ve profesyonel sivil toplum örgütlerini yasadışı ilan ederek, her türlü siyasi ve sosyal toplantı ve propagandayı yasakladı. Darbeden sonra Müslüman Türk azınlığa yönelik baskı ve saldırılar sistemli bir hal aldı ve giderek arttı. Türk Hükümeti, Türkiye'nin Sofya Büyükelçisi Şevki Bey aracılığı ile Bulgar makamlarına çok sayıda uyarıda bulundu. Aynı yılın Ağustos ayında Müslüman Türkler üzerindeki baskılar bir nebze olsun azalmasına rağmen Bulgar yönetimi, baskılarına kolluk kuvvetlerini kullanarak ve asimilasyon politikaları geliştirerek devam etti.⁷

Bulgaristan'da 1934'ten itibaren Kral Boris'in diktatörlüğü döneminde Türkiye'ye göç edenlerin sayısı yıllık olarak yaklaşık 20.000'i aştı.⁸ 1934 – 1939 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye iskânli ve serbest olarak 97.181 kişi göç etti. Baskı ve zulümden kurtulmaya çalışanların bir kısmı ölümü göze alarak sınırlardan gizlice kaçmaya çalıştı. Özellikle Tuna Nehri'nden kayıkla veya yüzerek Romanya'ya sığınanların artması üzerine Romanya Hükümeti, Tuna'da küçük gambotları karakol olarak kullanmaya başladı. Buna karşılık, Trakya ve Dobruca sınırından ise gece geçerek Türkiye ve Romanya'ya irtica edenlerin sayısı çok arttı. Bu sırada Bulgar sınır devriyeleri tarafından öldürülen göçmeler de oldu. Türk Hükümeti, bir şekilde yurda giriş yapmış olan göçmenleri mağdur etmemek için mevcut şartlar dâhilinde iskân ve iş sağlamaya çalışmış ancak bir taraftan da iskânli göç kapsamı dışında ülkeye girişlerin önlenmesi için elçilikleri de uyarmıştır.⁹

Yugoslavya'dan Yapılan Göçler

Cumhuriyet döneminde, Türkiye'ye yoğun göçlerin olduğu bir diğer ülke de Yugoslavya'dır. Buradan gelen göçmenlerin büyük çoğunluğu serbest göçmendir. Bundan dolayı devlet yardımından yeterince faydalanamamışlar, Türk kamuoyu da konuya pek ilgi göstermemiştir. Bu nedenle Şerafettin Yücelden bu göçleri “*Yugoslavya'dan Sessiz Türk Göçü*” olarak tanımlamaktadır. 1923-1933 yılları arasında Yugoslav Hükümeti'nin uyguladığı ekonomik ve sosyal baskılar Türkleri göçe zorlamıştı. 1934 yılında çıkarılan iskân kanununda, Türkiye'ye kabul edilen göçmenlerde Türk ırkına bağlı olma koşulu aranırken Yugoslavya'da yaşayan halklar için bu şartta istisnalar söz konusu idi. Makedonya'da yaşayan Türklerin göçünde etnik köken önem arz ederken

7 Bülent Yıldırım, “Bulgaristan'daki Müslüman Türk Azınlığa Baskılar ve Göç (1934 – 1939)”, *Balkanlar ve Göç*, edi. Ali Fuat Göreñ, İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa, 2013, s. 423-424.

8 Sarıay, s.357.

9 Yıldırım, s.427 – 428.

etnik olarak Türk olmayan Bosna ve Makedonya Arnavutları için etnik bilinç önemli olmuştur.¹⁰

Yugoslavya'da yaşayan Türkleri göç etmek zorunda bırakan sebepler arasında büyük toprak sahibi olanların topraklarına el konulması, işçilere ideolojik ayırım yapılması, yüksek oranda vergiye tabii tutulmaları gibi ekonomik nedenlerin yanı sıra sosyal ve kültürel nedenler de vardır. Sosyal hak ve özgürlüklere engellemeler getirilmesi, Türklerin ve Müslümanların öz benliklerini koruyacak teşkilatların Yugoslav Hükümeti tarafından yasaklanması da göçe neden olan sebeplerdendir.¹¹ Dikkat çekici bir diğer göç nedeni ise uluslararası alanda yaşanan gelişmelerdir. 1930'lu yılların sonlarına doğru Avrupa'da siyasi karışıklıklar baş göstermeye başladı ve Yugoslavya bu karışık ortamdan fazlası ile etkilendi. Bunun neticesinde orada yaşayan Türk ve Müslümanların yaşadığı zorluklar da arttı.¹²

İki dünya savaşı arası döneme ait Yugoslavya ile müzakerelere konu olan antlaşma Yugoslavya'daki Türk uyrukluların Türkiye'ye göçünü kapsayan 11 Temmuz 1938 tarihli göç antlaşmasıdır. Bu kanun 1938 Kasım ayı sonuna kadar yürürlükte kaldı. Buna göre, 1912 – 1913 Balkan Savaşları'ndan dolayı veya 1913'ten hemen sonra Güney Sırbistan'dan gelen Müslümanların mal varlıkları ve vatandaşlık işlemleri ile ilgili düzenleme yapılacak ve eğer isterlerse dönmeleri için imkân sağlanacaktı. Müslümanların göçü Yugoslavya Krallığı Vatandaşlık Kanununun 55. maddesine bağlandı. Buna göre, Türkiye'ye göç etmek isteyenlerin Türkiye Büyükelçiliği'nden göç vizesi almış veya nüfusa kayıt yaptırmış olması gerekmektedir. Bu kişiler belirlenen süre içinde (1 Kasım 1938'e kadar) Kraliyet' in İçişleri'ne başvurdukları takdirde malvarlıklarını alabilecek ve geri dönmek isterlerse de vatandaşlıklarını koruyabileceklerdi. Bu süreyi aşanlar ise Yugoslavya vatandaşlığını kaybetmiş sayılacaktı.¹³ Ancak söz konusu antlaşma Türkiye tarafından göç etmek isteyen Türk uyruklu kişilerin arasına Arnavut kökenlilerin de karışması ihtimali göz önüne alınarak uygulamaya konulmadı.¹⁴ 1939 ve 1950 yılları arasında ise Yugoslav Hükümeti göçe izin vermedi. Ancak Yugoslavya sınırları içinde kalan, kaybedilen Osmanlı topraklarında yaşayan Türkler, göç etme konu-

10 Serdar Ünal, Gülşen Demir, "Göç Kimlik ve Aidiyet Bağlamında Türkiye'de Balkan Göçmenleri", VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı, 2009, s.383.

11 Fahriye Emgili, Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s.387.

12 Emgili, s.336.

13 Nurcan Özgür Baklacioğlu, Dış Politika ve Göç, Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar 1920 – 1990, Derin Yayınları, İstanbul, 2010, s. 157.

14 Ahmet Özgiray, "Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1920-1938)", Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XIV, S.1, 1999, s.22.

sunda tamamen serbest bırakıldılar.¹⁵ Göç etmeyi tercih edenler, Türkiye’de ya devlet tarafından bazı bölgelere yerleştirildiler ya da kendi akrabalarının bulunduğu, iş alanlarının olduğu bölgelerde kendi istekleri doğrultusunda yerleştiler.¹⁶

Romanya’dan Yapılan Göçler

Romanya Hükümeti ülke sınırları içindeki demografik yapıyı düzenlemek adına Türk nüfusunun yoğun olduğu Dobruca bölgesine, ülkenin farklı yerlerinden getirdiği Romenleri yerleştirerek bir takım yasal düzenlemeler yaptı. Bölgede yaşayan Türkler, 1924 yılında çıkarılan toprak kanununa göre topraklarının 1/3’ünü yeni gelen Romen göçmenlere vermeye zorunlu tutuldu. Söz konusu kanunun uygulamaya konulması ile birlikte Dobruca’da yaşayan Türkler ekonomik kaynaklarını kaybederek toprağa bağlı olan ekonomik düzende ciddi sıkıntılar çekmeye başladı. Dobruca’ya gelen Romenler ve gelir kaynaklarının azalması sonucu ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sorunlar, buradaki Türkleri göçe zorlamış, 1923-1933 yılları arasında serbest göç kapsamında 33.852 kişi Türkiye’ye göç etmiştir. Türkiye’ye gelen göçmelere kolaylık sağlanması, artan milliyetçilik duyguları, Romanya’daki hayatın her geçen gün zorlaşması ve Türkler üzerindeki sosyal ve ekonomik baskının artmasından dolayı Romanya’dan Türkiye’ye göçler 1934 yılından itibaren hız kazanmıştır.¹⁷

1934 yılı ilkbaharında Dobruca’da yaşayan Türkler kalabalık gruplar halinde liman kenti Köstence’ye gitti. Gayrimenkullerini değerinin altında satmak zorunda kalan ve gündelik eşyalarını da arabalara yükleyen Türkler Tozakan, Silistre, Pazarcık ve sancaklarından ayrılarak 4-5 günlük bir yolculuğun ardından Köstence üzerinden Türkiye’ye gelmeye çalıştı. Söz konusu dönemde Türkiye, kitlesel bir göçe hazırlıklı olmadığı için göçmenlere vapur tahsis etmemişti. Bundan dolayı Köstence’deki göçmenler mümkün olan en kısa sürede Türkiye’ye gelebilmek için nakliye ücretini kendileri ödeyerek vapur kiraladılar. Ancak göç sürecinde tüm masraflarını kendisi karşılayan göçmenler, Türkiye’ye ulaştığında tüm maddi gücünü kaybetmişti.¹⁸

15 Baklacioğlu, s. 157.

16 Said Yusuf, “Türkiye’ye Soydaş Göçü ve Sonuçları”, 8 – 11 Aralık 2005, Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı, İstanbul, 2005, s.118.

17 Hikmet Öksüz, “İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye’ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-1938)”, Atatürk Dergisi, C.III, S.1, 2010, s.181.

18 Önder Duman, “Atatürk Döneminde Romanya’dan Türk Göçleri (1923-1938)”, Bilig, S. 45, 2008, s.30-31.

1935 yılı başından itibaren iyice artmaya başlayan göçmen sayısı nedeniyle göçmenlerin planlı bir şekilde Türkiye'ye getirilmesi kaçınılmaz oldu. Bunun için hükümet, Romanya'daki Türklerin göçü ile ilgili çalışmaları yürütmek ve göçmenlerin haklarını koruyabilmek için Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Bey'i görevlendirdi. Hamdullah Suphi Bey, Romanya Başbakanı, İçişleri ve Ziraat bakanlarının da içinde olduğu bir göç komisyonu kurulmasını sağladı. İlk komisyon toplantısı, 21 Şubat 1935'te yapıldı ve başta pasaport sorunu olmak üzere Türklerin göç sırasında karşılaştığı problemler yetkililer ile paylaşıldı. Hamdullah Suphi Bey, bundan sonraki göç sürecinde geçerli olmak üzere bazı talep ve önerilerde bulundu. Türklerin ikamet ettikleri yerlerin 3 veya 4 kısma ayrılmasını, buralardan yapılacak olan göçlerin planlanmasını, göçmenlerin geride bıraktıkları mal varlıklarının karma bir komisyonca tespit edilerek değerlerinin belirlenmesini, söz konusu varlıkların Romanya Hükümeti tarafından satın alınarak bedelinin bir kısmının nakit bir kısmının da petrol ve kereste ile ödenmesini teklif etti. Ayrıca çok az bir maddi bedel karşılığı Türklerin yaşadıkları köylere göre ortak pasaport verilmesini, vergi borçlarının affedilmesini, göç sırasında limanlardaki taşıma görevlilerine ödenen ücretlerden muaf tutulmasını istedi. Bu istekler Romen yetkililerce prensipte kabul edildi. Alınan kararlar Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 10 Mayıs 1935'de Bükreş ziyaretinde tekrardan gözden geçirildi ve uygulamaya konulması için karar verildi. Ziyaretin ardından, Romanya Hükümeti liman ve rıhtımlarda hamalların tekelinde olan yük taşımalarını, Türk göçmenler için geçici olarak kaldırdı. Göçmenlerin eşya ve hayvanlarının yüklemesi, vapurlardaki tayfalar tarafından yapılmaya başladı. Türkiye'de hükümet, göçmenlerin güvenli bir şekilde ülkeye ulaşabilmeleri için vapur acenteleriyle antlaşmalar yaptı. Buna göre bedeli devlet tarafından karşılanmak üzere bazı vapur sahipleriyle, eşyası ile birlikte her bir göçmeni Köstence'den İstanbul'a 290 leye (237 kuruş) taşıması karşılığında anlaştı.

20 Mart 1935'de Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey, Bükreş Elçiliği'ne bir yazı göndererek bir yıl içinde 50.000 göçmenin alınabileceğini belirtti. Elçi ve konsoloslar da verilen kotayı doldurabilmek adına yoğun bir şekilde çalışarak iç bölgelerden Köstence'ye göçmen ulaşmasını sağladı. Köstence'de biriken 30.000 kişilik göçmen grubuna rağmen Türkiye'de göçmenlerin iskânı için yapılan çalışmaların ilerlemesine göre ayda sadece bir vapurun Köstence'den çıkış yapmasına izin verildi. 1935 yılı yaz ayları boyunca göçmenlerin Türkiye'ye yolculukları aralıklarla devam etmiş olsa da Eylül ayı sonlarında vapur sahipleri ücretlerinin ödenmediğini gerekçesi ile çalışmaya devam etmeyeceklerini açıkladılar. Mevcut sorunların çözülmesini bekleyen göçmenler,

25 Eylül 1935’de Ankara’dan Bükreş elçiliğine ulaşan bir yazı ile umutsuzluğa kapıldılar. Söz konusu yazıda, 1935 yılı için artık Türkiye’ye göçmen gönderilmemesi istenmişti. Gerekçe olarak da, “*eldeki tahsisatın gelenleri bile barındırmaya kâfi gelmemesi*” gösterildi. Türkiye’nin göçmen alımını durdurma kararı, mallarını bir yıl önce elden çıkaran ve nakledilmeyi bekleyen 8.000 göçmenin, Kasım 1935’de Türkiye’ye gönderilmesinden sonra uygulamaya konuldu.¹⁹ Buna karşılık 1935 yılı içinde mal varlığını elden çıkartarak Türkiye’ye gelebilmeyi bekleyen 15.000 göçmenin güvenli ve belli bir düzen içinde göç etmesi zorunluluğundan, 1936 yılı başlarında Türk Hükümeti, Romanya Hükümeti’nden Şubat 1935’deki komisyon toplantısında alınan prensip kararlarının sözleşme haline getirilmesini istedi. Bükreş Elçisi Hamdullah Suphi Bey aracılığı yürütülen görüşmeler ve metin üzerindeki çalışmaların 4 Eylül 1936’da tamamlanması ile birlikte göç sözleşmesi taraflar arasında imzalandı. Ancak söz konusu göçmen grubu mal varlığını 4 Eylül 1936’dan önce elden çıkarttığı için sözleşme şartları dışında bırakıldı.²⁰

Sözleşmeye göre, göçler Türk ve Romen yetkililerden oluşan bir komisyon tarafından yönetilecek, Dobruca’da ikamet eden Müslüman Türklerin, beş sene içinde Türkiye’ye göç ettirilmesi belli bir program içinde gerçekleştirilecekti. Göçmenlerin Dobruca dışındaki gayrimenkulleri Romanya Hükümetine bırakılacak, bedelleri hektar başına 6.000 ley olarak hesaplanıp, borç olarak kayıt altına alınacaktı. Borç olarak kabul edilen bedelin % 25’ni kereste, % 25’ini canlı hayvan, % 10’unu petrol, geri kalanı da diğer bir takım eşya olarak Romanya Hükümeti tarafından ödenecekti. Dobruca’daki gayrimenkulleri ise göçmenler kendileri satabilecek, karşılığı ile de kereste, petrol vs. götürebileceklerdi. Bunun yanında, göçmenler taşınabilir tarım araçlarını, çift hayvanlarını, kişisel eşyalarını ve kişi başına 1.000 ley ile 2.000 ley değerindeki döviz yanlarına alabilecekleri.²¹

4 Eylül 1936’da yapılan göç sözleşmesi ve sürecin belirli kurallar içinde yönetilmesi sonucu, daha önceki senelerde tecrübe edilen göç ve iskân ile ilgili sıkıntılar önemli ölçüde azaltılmıştı. Ayrıca ticaret ve tarım ile uğraşan varlıklı göçmenlerin de ekonomik kayıplar yaşamamasının önüne geçilmişti. Romanya’dan gerçekleşen göçlerin neticesinde ülkeye ciddi miktarda nakit akışı, petrol ve kereste sağlanmıştı.²²

19 Duman, 32-34.

20 Metin Ömer, “Romanya-Türkiye İlişkilerinde Göç Perspektifi (1923-1936)”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, S.30, 2019, s.326-327.

21 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3523.pdf>, erişim tarihi 28.9.2021 (2 Şubat 1937 tarihli sayfa 7616-7617)

22 Duman, s. 35.

Yunanistan'dan Yapılan Göçler

Yunanistan'dan Türkiye'ye, Cumhuriyet döneminde ilk ve en yoğun göç; Lozan'da Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Türk ve Rum Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" çerçevesinde yapılan zorunlu mübadele ile gerçekleşmiştir.²³ Buna göre Batı Trakya'daki Müslümanlar dışında Yunanistan'ın farklı bölgelerinde yaşayan Müslümanlar ile İstanbul'daki Rumlar hariç Türkiye genelinde ikamet eden Rumlar karşılıklı göç ettirildiler. Göçmenlerin sahip oldukları mal varlıklarının değeri bir komisyon tarafından belirlenip, belgelendikten sonra gittikleri yeni yerde ekonomik olarak eş değerdeki karşılığını almaları sözleşmede hükme bağlandı.²⁴

1934 yılı sonlarında Batı Trakya'dan Türkiye'ye doğru göç hareketleri başlamıştır. Göçün temel nedenleri arasında ekonomik güçlükler, Yunan Hükümeti'nin nüfus dengesini Türklerin aleyhine değişecek şekilde Türklerin olduğu bölgelere Rum göçmenleri yerleştirmesi, din adamlarının yetersizliği, hukuk dışı yöntemlerle malları gasp edilen Türk azınlığının şikâyetlerini iletebilecekleri yetkili bir kurum bulamamaları, geçmiş dönemlerde Türkiye'ye göç etmiş akrabalarının yanlarına gitmek istemeleri sayılabilir. Batı Trakya'dan Türkiye'ye göçler pasaportlu ve pasaportsuz olarak iki şekilde gerçekleşmiştir. Pasaport çıkartıp Türkiye'ye giriş için vize alanlar geri dönmemiş, vize alamayanlar ise Dedeoğlu'dan kayıklarla Meriç Nehri'ni geçmeye çalışmıştır. Kaçak olarak gelenler Meriç Nehri'nin çeşitli geçiş noktalarından özellikle de Gâvur Adası üzerinden Türkiye'ye gelmiştir. Göç şartlarının oldukça güç olması nedeniyle Batı Trakya'dan Türkiye'ye göç 1930'lu yılların sonlarına kadar düşük yoğunluklu devam etmiştir.

1 Eylül 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı, Batı Trakya Türklerinin Türkiye'ye doğru kitlesel göçünde önemli bir dönüm noktası olmuş ve göç edenlerin sayısında ciddi artış meydana gelmiştir.²⁵

II. Dünya Savaşı sırasında Yunanistan, İtalya, Almanya ve Bulgaristan'ın işgali ile kısa sürede teslim oldu. Almanlar, kontrolü altındaki Batı Trakya'yı müttefiki olan Bulgarlara bırakarak bölgeden ayrıldı. Bulgarların sert yönetim tarzı, yerel halkı Bulgarlaştırmaya yönelik baskıları, Bulgar vatandaşlarını bölgeye getirerek nüfus dengesini değiştirme istekleri, Batı Trakya'da

²³ Sarııay, s.352-387.

²⁴ Yılmaz Altuğ, "Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçler", Belleten, C.LV, S.212, 1991, s.110.

²⁵ Hikmet Öksüz, "Batı Trakya'dan Türkiye'ye Göçün Sebepleri 1923 - 1950", Balkanlar ve Göç, edi. Ali Fuat Görenç, İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş Yayınları, Bursa, 2013, s. 395-397.

yaşayan sadece Türkleri değil, Yunanlıları da göç etmeye mecbur bırakmıştır. Hem savaşın şiddetinin artması hem de yaşam koşullarının ekonomik olduğu kadar sosyal olarak da çok zorlaşması nedeniyle Batı Trakya'dan yapılan göçlerde ciddi artışlar görüldü. Savaşa dâhil olmayan Türkiye, Batı Trakya'dan Türkiye sınırına gelen Türk nüfus için sınırları açtı ve göçmelerin yurda girişi ve güvende olmaları sağlandı. II. Dünya Savaşı süresince Batı Trakya'dan Türkiye'ye göç ve iltica yolu ile gelen 18.518 kişi olduğu düşünülmektedir.²⁶

Türkiye Cumhuriyeti Göç Politikası ve Göçmenlerin Yaşadığı Sorunlar

Göçmen politikaları, istisnai durumlarda milletlerarası anlaşmaların konusu olmakla beraber esas olarak iç hukuk meselesidir. Her devlet kimleri göçmen olarak kabul edip kimleri etmeyeceğine kendisi karar vermektedir. Göç politikaları devletlerin siyasal, ekonomik ve sosyal politikaları ile bağlantılıdır. Göçmenlerin yerleştirilmesi açısından devlet tarafından iskân edilenlerle, iskân edilmeyenler ve devletten iskân talep etmeye hakkı olmayanlar ile bunu istemeyen göçmenler arasında yasal bir ayırım yapılmaktadır. Birinci gruba dâhil olanlar *iskanlı göçmen*, ikinci gruptakiler ise *serbest göçmen* olarak tanımlanmaktadır.²⁷

Balkan ülkelerindeki etnik temizlik ve onun doğal süreci olan göç, zorunlu sürgün olarak da tanımlanabilir. Cumhuriyet döneminde göçmen kabul etme politikası Osmanlı döneminden bir takım farklılıklar içerir. Hedeflenen nokta, ümmet yapısından kurtulma, dinin sadece bir unsurunu oluşturduğu, kültür ortaklığına dayanan millet yapısına kavuşmak olmuştur.²⁸ Bundan dolayı siyasal sınırları çizilmiş ve bu sınırlar ötesinde herhangi bir toprak kazanma hedefi olmayan Türkiye Cumhuriyeti, ülkenin ekonomik ve sosyal alanlardaki gelişimini sağlayacak insan unsuruna sahip olabilmek ve dışarıdan kaynaklanabilecek saldırılara karşı koyup, ülkeyi gelecekteki olası tehlikelerden korumak için kısa zamanda nüfusun artmasını sağlayacak bir politika izlemiştir.²⁹

14 Haziran 1934 tarihinde yürürlüğe giren iskân kanunu, 1930'ların başından itibaren Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan artan göçlerin düzenlenmesi, göçmenlerin kabul ve iskânlarının sağlanması amacıyla çıkartıl-

26 Melih Akdeniz, "Kriz Dönemlerinde Yunanistan'dan Türkiye'ye Yönelen Göç ve İltica Hareketleri (1941-1949)", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, C.III, S.6, 2020, s.10.

27 Canan Emek İnan, "Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerine Bir İnceleme", Göç Araştırmaları Dergisi, C. II, S.3, 2016, s.10-33.

28 Yıldırım Ağanoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi: Göç, İz Yayınları, İstanbul, 2001, s.291.

29 İnan, s 10 – 33.

mıştır.³⁰ Bu kanun ile ulus devletin nüfus yapısının olabildiğince homojenleştirilmesi için azınlıkların göç ettirilmesi, onların yerine Balkanlar'dan gelen göçmenlerin yerleştirilmesi ve asimile edilmesi hedeflenmiştir. Kanunda temel alınan kıstas *"Türk soyundan olan ve Türk kültürüne bağlı olanların"* ifadesiyle vurgulanmıştır.³¹

Yasak getirilen göçmenlik biçimleri ise, Türk kültürünü benimsememiş yerleşik kimseler ve Türk kökenli olmayan göçebe bireyler olarak belirlenmiştir. Kanunun 7. Maddesinde göçmenlere yapılacak yardımın nasıl olacağı belirlenmiştir. Buna göre, *"Türk ırkından olup, hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile belirten muhacirler ve mülteciler"* Türkiye içinde istedikleri yere yerleşme konusunda serbest bırakılmıştır. Hükümetten iskân yardımı talep edenler ise hükümetin göstereceği yerlere gitmek zorundadır. Ancak *"Türk ırkından olmayanlar"* hükümetten yardım talep etmeseler bile *"hükümetin göstereceği yerde kalmaya ve hükümetin izni olmadıkça ayrılmamaya"* zorunlu tutulmuştur. Göçmen politikalarında Türk kimliği belirleyici bir etken olmuştur. Kanunun 17. maddesinde iskân tanımı yapılmıştır. Buna göre iskân, *"bir aileye nüfus veya ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ile mütedavil sermaye, çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alet ve edevatı, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır."*³² Konu ile ilgili yapılan meclis görüşmelerinde Kütahya Milletvekili Naşit Hakkı Bey, *"...Yerleştirme Kanunu devrimimizin en seçkin kanunlarından biri olacaktır. Geniş kapsamlı hükümleri Osmanlı yönetiminin içte ve dışta kesin tasfiyesini sağlayacaktır..."* diyerek bu kanunun nüfus açısından bakıldığında aynı zamanda imparatorluğun da tasfiyesi olarak da görüldüğünü ifade etmişti.³³

1935 yılı ve sonrasında 10 bin civarında göçmenin doğu illerine yerleştirilmesi planlanmışken büyük çoğunluğu Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale'ye yerleştirildi. Ayrıca meralardan faydalanılarak Ergene, Meriç Havzalarındaki ve Çanakkale'deki bazı bataklık alanlar kurutularak göçmenlerin yerleşmesi sağlandı.³⁴

Göçmenlere Türkiye'deki hayatlarını kolaylaştırabilmek için gümrük muafiyeti tanındı. Buna göre, yanlarında getirdikleri eşyaları ve hayvanları için

30 Sarıay, s. 357.

31 Ağanoğlu, s. 292.

32 İnan, s.10-33.

33 Ağanoğlu, s. 301.

34 Önder Duman, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.43, 2009, s.480.

bir defaya mahsus olmak üzere gümrük muafiyet hakları vardı. Çiftçi ise getirdiği maddelerin değeri 5.000 liraya kadar, zanaatkâr ise 6.000 liraya kadar, tüccar ise sahip olduğu ticaret mallarının 12.000 liraya kadar olanı gümrük vergisinden muaf tutuldu. Şeker, çay, petrol, koza, ipek gibi maddelerden değeri 5.000 liranın üstünde olanlar vergiye tabiiydi. Ayrıca askerlik çağı gelen göçmenler, tescil edildikleri tarihten geçerli olmak üzere iki yıl süre ile askerlikten muaf tutulmuşlardı. 22 yaşını doldurmuş olanların bundan yararlanabilmeleri için bir yıl içinde nüfus kütüğüne kayıt yaptırmaları şart koşulmuştu.³⁵ Yapılan tüm düzenlemelere karşın göçmenlerin yerleşimleri ile ilgili herhangi bir plan hazırlanmadığı, sorun çıktıkça çözüm bulunmaya çalışıldığı ve anlık çözümler üretildiği için göçmenlerin yaşadığı problemler tüm iyi niyetli çabalara rağmen onları çok zorlamıştır. Sosyal uyum ve kaynaşma konusunda herhangi bir çalışma yapılmadığından dolayı her ne kadar ortak din ve kültür bağı olsa da yeni geldikleri bölgelere uyum sorunları yaşamışlardır. Sosyal olarak da yerleştikleri bölgelerin yerli halkı tarafından dışlanmışlar ve yeni yaşam alanlarına alışmakta güçlük çekmişlerdir.³⁶

Balkan göçmenlerinin göçten sonra karşılaştığı sıkıntılar sosyal olduğu kadar ekonomik de olmuştur. Mal varlıklarının büyük kısmını eskiden yaşadıkları yerlerde bırakmak zorunda kalan göçmenler, Türkiye'ye geldikten sonra zor günler geçirmiştir. Devletin çabalarının yetersiz kaldığı ve göçmenlerin ihtiyaçlarının tam olarak yerine getirilemediği dönemler olmuştur.³⁷

Balkanlar'dan gelen göçlerin artması nüfus sorununa çözüm olmakla birlikte, yerleşme sorununu da beraberinde getirmişti. Özellikle büyük şehirlerde mevcut iskân alanlarının darlığı, olanların da kiralarının yüksek olması yaşam şartlarını ağırlaştırmıştı. İşsizlik ya da çok düşük ücretlere çalışmak zorunda kalmış olmak göçmenlerin bir kısmının geri dönme çabasına girmesine neden olmuştur.³⁸

35 Yaşar Baytal, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muhacir ve Mültecilerin İskân ve İaşe Sorunları (1923-1930)", Geçmişten Günümüze Göç II, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2017, s. 1402.

36 Cevat Geray, Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Rapor No:9, Ankara, 1961, s.22.

37 Dilek Nalbantlar Erdoğan, "Cumhuriyet Devri Türk Romanında Balkan Göçleri" edi. Ali Fuat Göreñç, İsmail Mangaltepe, Balkanlar ve Göç, Bursa Kültür A.Ş. Yayınları, Bursa, 2013, s. 596.

38 Mim Sertaç Tümtaş, Cem Ergun, "Göçün Toplumsal ve Mekânsal Yapı Üzerindeki Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.XXI, S.4, 2016, s.1355.

SONUÇ

Türk toplulukları hem İslamiyet öncesi hem de İslami dönemde gelenek ve göreneklerini yaşatabildikleri coğrafyayı vatan olarak kabul etmişlerdir. Değerlerini yaşatma konusunda sıkıntıya düşünce mücadele etmişler; mücadeleden sonuç alamayıp başarısız oldukları zaman da göç etmeyi göze almışlardır. Bu bağlamda, söz konusu süreçte gerçekleşen göçlerde ulus devletlerin izledikleri etnik arındırma politikasının göçlerin ortak paydası olduğunu söyleyebiliriz.

Bir ulus devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, göç politikalarını ulus devletin inşasında etkin bir araç olarak kullanmıştır. Güvenlik kaygılarının da etkili olduğu dönemde göç süreci, ülke nüfusunu nitelik olarak artırma, nicelik olarak ise benzeştirme politikaları doğrultusunda yönetilmiştir. Bundan dolayıdır ki, göç politikalarında din ölçütünün yanında, Anadolu Türk kültürüne uyum sağlama ve toplumsal yapı ile bütünleşme gibi ölçütlerin de belirleyiciliği nedeni ile nüfusun artırılması amacıyla dışarıdan, özellikle de Balkan topraklarından Türk kökenli göçmen getirilmesi sistemli bir politika olarak uygulanmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Ağanoğlu, Yıldırım, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi: Göç, İz Yayınları, İstanbul, 2001.
- Akdeniz, Melih, "Kriz Dönemlerinde Yunanistan'dan Türkiye'ye Yönelen Göç ve İltica Hareketleri (1941-1949)", Anadolu ve Balkan Araştırmaları Dergisi, C.III, S.6, 2020, s.3-22.
- Altuğ, Yılmaz, "Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçler", Belleten, C.LV, S.212, 1991, s.109-120.
- Baytal, Yaşar, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Muhacir ve Mültecilerin İskân ve İaşe Sorunları (1923-1930)", Geçmişten Günümüze Göç II, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2017.
- Çağlar, Ali, Türkiye'de Sığınmacılar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011.
- Deniz, Taşkın, "Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, S.1, 2014. s.175-204.
- Duman, Önder, "Atatürk Döneminde Romanya'dan Türk Göçleri (1923-1938)", Bilig, S. 45, 2008, s.23-44.
- Duman, Önder, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.43, 2009, s. 473-490.
- Emek İnan, Canan, "Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerine Bir İnceleme", Göç Araştırmaları Dergisi, C.II, S.3, 2016. s.10-33.
- Emgili, Fahriye, Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878-1934), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.
- Geray, Cevat, Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, Rapor No:9, Ankara, 1961.
- Güllüpinar, Fuat, "Göç Olgusunun Ekonomi-Politiki ve Uluslararası Göç Kuramları Üzerine Bir Değerlendirme", Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.II, S.4, 2012, s.53-85.
- Günay, Enver, Atılğan, Dilek ve Serin, Emine, "Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.VII, S.2, 2017, s.37-60.
- <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3523.pdf>, erişim tarihi 28.9.2021 (2 Şubat 1937 tarihli sayfa 7616-7617).
- Öksüz, Hikmet, "Batı Trakya'dan Türkiye'ye Göçün Sebepleri 1923 - 1950", Balkanlar ve Göç, edi. Ali Fuat Görenç, İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş Yayınları, Bursa, 2013.
- Öksüz, Hikmet, "İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-1938)", Atatürk Dergisi, C.III, S.1, 2010, s.169-188.

- Ömer, Metin, "Romanya-Türkiye İlişkilerinde Göç Perspektifi (1923-1936)", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 30, 2019, s.310-332.
- Özgiray, Ahmet, "Türkiye-Yugoslavya İlişkileri (1920-1938)", Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XIV, S.1, 1999, s.11-24.
- Özgür Baklacioğlu, Nurcan, Dış Politika ve Göç, Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar 1920 – 1990, Derin Yayınları, İstanbul, 2010.
- Nalbantlar Erdoğan, Dilek, "Cumhuriyet Devri Türk Romanında Balkan Göçleri", Balkanlar ve Göç, edi. Ali Fuat Görenç, İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş Yayınları, Bursa, 2013.
- Sarınay, Yusuf, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.XXVII, S.80, 2011, s.351-387.
- Tümtaş, Mim Sertaç, Ergun, Cem, "Göçün Toplumsal ve Mekânsal Yapı Üzerindeki Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.XXI, S.4, 2016, 1347-1359.
- Ünal, Serdar, Demir, Gülşen, "Göç Kimlik ve Aidiyet Bağlamında Türkiye'de Balkan Göçmenleri", VI. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı, 2009, s.379 – 407.
- Yıldırım, Bülent, "Bulgaristan'daki Müslüman Türk Azınlığa Baskılar ve Göç (1934 – 1939)", Balkanlar ve Göç, edi. Ali Fuat Görenç, İsmail Mangaltepe, Bursa Kültür A.Ş Yayınları, Bursa, 2013.
- Yılmaz, Abdurrahman, "Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri", Turkish Studies, C.IX, S.2, 2014, s.1685-1704.
- Yusuf, Said, "Türkiye'ye Soydaş Göçü ve Sonuçları", 8 – 11 Aralık 2005, Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı, İstanbul, 2005.

